

Belgelerle Türk Turizm Tarihi / Devlet-i Aliyye (Osmanlı) Pasaportu

Turkish Tourism History with Documents Devlet-i Aliyye (Ottoman) Passport

Ümit Bakı ERDEM

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Danişmendliler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Anahtar sözcükler:

Pasaport, Osmanlı, Mürur, Yol, Seyahat.

Key words:

Passport, Ottoman Empire, Mürur, Road, Travel.

ÖZ

Pasaport, yabancı ülkelere gideceklere yetkili kurumlarca verilen ve kimlik incelemesinde geçerli olan belge anlamını taşır. Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulaması 19. yüzyılda modern devlet anlayışının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Temelinde nüfus ve göç hareketlerini denetim altına alma kaygısı yatan bu uygulama ile kamu düzeninin korunması amaçlanmıştır. Osmanlı klasik devrinde "yol hükmü" denilen belge türünün 19. yüzyıla gelindiğinde "mürur tezkiresi" adını aldığı, 1867 yılına gelindiğinde doğrudan pasaport işlemlerine yönelik çıkarılan nizamname ile modern anlamda pasaport uygulamasına geçildiği görülmektedir. 1884 ve 1894 yıllarında çıkarılan iki nizamname ve 1911 yılında çıkarılan Pasaport Kanunu Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulamalarına nihai şekli vermiştir. Bu çalışmada o dönemde kullanılan bir pasaport tanıtılmıştır.

ABSTRACT

A passport means a document that is given by authorized institutions to those who will go to foreign countries and is valid for identity examination. The passport practice in the Ottoman Empire emerged as a product of the modern state understanding in the 19th century. With this practice, which is based on the concern of controlling population and migration movements, it is aimed to protect public order. It is seen that the type of document called "road provision" in the Ottoman classical period took the name "mürur tezkire" by the 19th century, and by 1867, the passport practice in the modern sense was started with the regulation issued directly for the passport. Two regulations enacted in 1884 and 1894 and the passport law of 1911 gave the final form to passport practices in the Ottoman Empire. In this study, a passport used at that time is introduced.

DEVLET-İ ALİYYE PASAPORTU

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde devletin, nüfus hareketliliğini denetlemek için yerli ya da yabancı herkesten bir seyahat varakası talep ettiği görülmektedir. Modern anlamdaki pasaport uygulamasının henüz tam sistemleşmemiş şekli diyebileceğimiz bu uygulama 16. yüzyılda "yol hükmü" adını alırken 19. yüzyılda daha gelişmiş hâliyle "mürur tezkiresi" olarak karşımıza çıkar. Yol hükümleri genellikle tüccarlara, din adamlarına, devlet görevlilerine verilir, geçeceği bölgelerdeki yöneticilere hitaben yazılır ve seyahat edenin güven içinde yolculuk yapmasını sağlardı (Kütükoğlu 2006). 19. yüzyılda yeni bir düzenleme ile oluşturulan mürur tezkireleri de pasaport uygulamasına geçilmeden önce kullanılmıştır.

Bu türe bir örnek aşağıda 1 numaralı resimde gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gerek tebaanın gerekse de yabancıların ülkeye girişlerinin ve ülkeden çıkışlarının belirli kurallara göre gerçekleştirilmesi ihtiyacı pasaport nizamnamelerinin hazırlanmasını zaruri hâle getirmiştir. İlk olarak 1841 tarihli Men'-i Mürur Nizamnamesi'nde yabancıların ve tebaanın ülkeye giriş çıkışlarında belirli esaslardan bahsedilmiş olsa da bu düzenleme ağırlıklı olarak ülke içerisindeki seyahatin düzenlenmesine yöneliktir (Akkoc 2019).

1867 yılında çıkarılan Pasaport Odası Nizamnamesi'ni 1884 senesinde çıkarılan Pasaport Nizamnamesi takip etmiş, bu nizamnamelerde eksikliklerin görülmesi üzerine son Pasa-

port Nizamnamesi'nin hazırlanması 1894 yılında gerçekleşmiştir. Nihayet 1911 yılında çıkarılan kanun ile pasaport iş ve işlemlerinin nizamname yerine yasal bir zemine oturtulması sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulamaya giren son Pasaport Kanunu da Türkiye Cumhuriyeti'nde 1938 yılına kadar kullanılmıştır. Günümüzde uygulamada olan Pasaport Kanunu'nda dahi Osmanlı Devleti'nin hazırladığı pasaport nizamnamelerinin tesirini görmek mümkündür (Akkoç 2019).

Bu yazıda pasaport nizamnameleri ve kanunu çerçevesinde basılıp kullanılmış Osmanlı Devleti'ne ait bir pasaport örneği tanıtılmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer tasnifi (BOA, DH.EUM.SSM) bölümünden alınan pasaportun örneğinin resimleri aşağıda verilmiştir (Resim 2-9).

Toplam 10 sayfadan oluşan bu pasaportta ilk sayfa boş bırakılmıştır. Hemen yanındaki sayfada matbu harflerle yazılı "Pasaport Nizamnamesi'nden Müstehric Mevad" başlığı altında Pasaport Nizamnamesi'nden alınan maddelere yer verilmiştir. Bu maddelerde şunlar yazmaktadır:

Üçüncü Madde: Pasaport harcı elli guruştur.

On Dördüncü Madde: Bir pasaportu hamil olmayıp ispat-ı hüviyet edemeyen her şahsın Memalik-i Şahane'ye duhulü memnudur. Osmanlı şehbenderhanesi bulunan bir mahalden li-eclilazime usulü dairesinde bir pasaportu istihsal ederek fakat bu pasaportu vize ettirmeği ihmal eden her şahıs vize harcının iki mislini yani kırk kuruşu tediye edecektir. Pasaportu olmaksızın veyahut hamil olduğu pasaport usulü dairesinde bulunmaksızın hudud-ı hakaniyeye gelenler hakkında işbu nizamnamenin on yedinci ve on sekizinci maddeleri ahkâmına tevfikân muamele olunacaktır.

On Yedinci Madde: Pasaportu olmadığı veyahut usulüne muvafık olmayan bir pasaportu hamil olduğu hâlde Memalik-i Şahane'ye gelen her şahıs Dersaadet'te Zabtiye Nezaretine ve vilayat-ı şahanede pasaport memurları nezdine götürülerek ne gibi esbabı meşruaya mebni pasaport ahz etmemiş idüğü istizah olunacaktır. Şahs-ı mer-

kum tebaa-i Osmaniye'den olduğunu beyan eylediği hâlde isbat-ı hüviyetine kâfi delâil iradına veyahut bir kefil iraesine mecbur olacak ve bu babda kendisine teshilât-ı lâzime gösterilecektir. Bu hâlde şahs-ı merkum pasaport harcının iki misli olan yüz kuruşu tediye edecektir. İsbat-ı hüviyetine kâfi delâil ibraz ve yahut bir kefil irae edemediği takdirde Memalik-i Osmaniye'ye duhulünden men edilecektir.

On Sekizinci Madde: Pasaportuna sahte bir isim yazdıran veyahut bu makule hile ile pasaport istihsal edecek olanlara kefalet eyleyen veyahut sahte pasaport tanzim veyahut sahil olan bir pasaportu tağyir ve tahrif eden ve bu makule sahte veya tağyir ve tahrif olunmuş pasaportu bilerek istimal eyleyen eşhas Ceza Kanunu'nun yüz elli altıncı ve yüz elli yedinci maddeleri ahkâmına tevfikân hapis ile mücazat edilecektir.

Pasaport nizamnamesinde geçen bu maddelerin yazıldığı ikinci sayfada pasaportun Osmanlı Türkçesi ve Fransızca yazılı bölümleri görülmektedir. Hemen arkasındaki sayfada dönemin padişahının tuğrası, tuğranın altında ise padişah hazretlerinin namına anlamına gelen, "*Nâm Nâme-i Hazret-i Pâdişâhîye*" ibaresi yer almaktadır. Örneği gösterilen pasaporttaki padişah tuğrası II. Abdülhamid'e aittir. Tuğranın hemen yanında "*el-Gâzî*" ibaresi yer almaktadır. Sayfanın ortasında taslak olarak bütün pasaportlarda yer alan sabit bir metin bulunmaktadır. Bu metinde şunlar yazmaktadır:

"Devlet-i Osmaniye tebasından

... azimet edeceğinden gerek müddet-i ikametinde ve gerek esna-yı rahda uğradığı mahallerde Devlet-i Osmaniye'nin dost ve müttehidi bulunan devletlerin memurin-i mülkiye ve askeriyesi tarafından himayet ve sıyanet olunması ve olvechle devr ü geşt ü gûzarına kimesne tarafından dahl ü taarruz olunmaması talep ve iltimasıyla işbu pasaport canibinden."

Burada özetle pasaport sahibinin bulunduğu yerde ve yolculuğu esnasında Osmanlı Devleti'nin müttefiki ülkelerin memur ve askerleri tarafından korunması ve seyahatine kimsenin mani olmaması talep edilmektedir. Bu yazıların olduğu

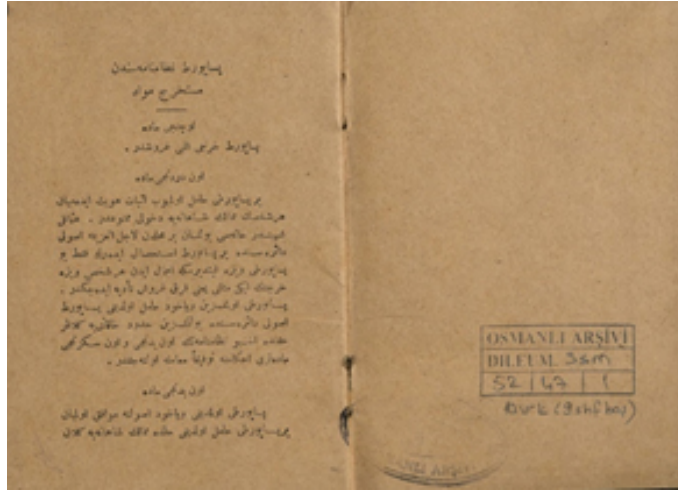
sayfanın yanında bulunan ibareler Fransızca olarak basılmıştır.

Pasaportun 4. sayfasında pasaport hamilinin eşkâli ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Eşkâl kısmında sıralanan ve doldurulması istenen bilgiler şunlardır: Kişinin boyu, gözü, saç-bıyık ve sakalı, burun ve çehresi, rengi, alamet-i farika-i sabitesi yani yüzünde belirgin olan başlıca özelliği, sanatı, mahall-i vilayet ve tarih-i tevellüdü (doğum tarihi) ve yaşı. Sayfanın sol alt köşesinde de şehbender, yani o dönemki konsolosun imzası ya da mührü için ayrılmış kısım yer almaktadır. Yandaki sayfada da tıpkı önceki sayfalarda olduğu gibi bu ifadelerin Fransızcası yer almaktadır.

Bir sonraki sayfada pasaport hamilinin refakatinde bulunanların ahval-ı hazirası (mevcut durumu) başlığı dikkati çekmektedir. Altındaki kısımlarda sıfat-ı refakati (eşlik etme nedeni), ismi, mahall-i vilayeti, sini (yaşı), pederinin ismi bölümleri yer almaktadır. Yandaki sayfa önceki sayfanın Fransızcası olarak hazırlanmıştır. İzleyen iki sayfada, ilk sayfalarda Türkçesi verilen Pasaport Nizamnamelerinin Fransızcası yer almaktadır. Defter şeklindeki bu pasaportun en son sayfasında ay-yıldızlı motifler üzerinde Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ibaresi dikkati çekmektedir.

Resim-1

Resim-2

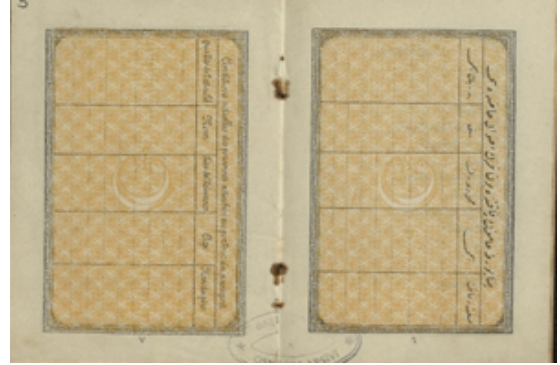
Resim-3

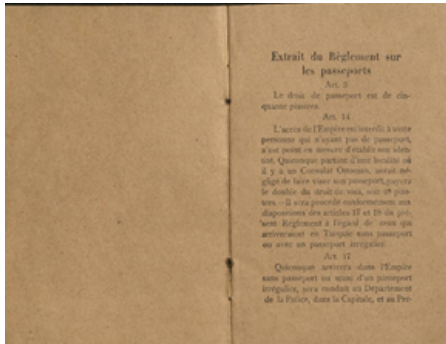
Resim-4

Resim-5

Resim-6

Resim-7

Resim-8

Resim-9

KAYNAKÇA

Akkoç, A.B. (2019). Osmanlı Devleti'nde Pasaport Nizamnameleri ve Bunların Uygulamadaki Boyutları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Tasnifi Evrakı (BOA, DH.EUM. SSM), nr. 52/47.1.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Tasnifi Dahiliye Evrakı (BOA, Y.PRK.DH), nr. 83/1.1.

Kütükoğlu, M. S. (2006). "Mürur Tezkiresi" (Cilt 32, ss. 60-61). İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları.

Ümit Baki Erdem, Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tokat-Türkiye.

E-posta: umit.erdem@gop.edu.tr.

ORCID: 0000-0003-0439-1998

Ümit Baki ERDEM

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu (2009). Yüksek lisansını aynı üniversitenin Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda yaptı (2017). 2010 yılında başladığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ndeki uzmanlık görevinden 2022 yılında ayrılarak aynı yıl Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinde Öğretim Görevlisi olarak işe başladı. Halen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmektedir.

Türk Edebiyatında Seyahat / Gönül Hanım Romanı

Travel in Turkish Literature / Gönül Hanım Novel

Tuğçe Nur KESİN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Danişmendliler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Anahtar sözcükler:

Gönül Hanım, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Orta Asya, Roman, Seyahat.

Key words:

Gönül Hanım, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Central Asia, Novel, Travel.

ÖZ

Gezi türü ile edebiyatımızda tek başına eserler oluşturulmuş, zamanla bu eserlere “gezi yazısı” ya da “seyahatname” denilmiştir. Ancak kurmaca olarak oluşturulan hikâye ve romanlarda olay örgüsünün geziye dayalı olduğu eserler de ortaya konmuştur. Yazar metni oluşturmadan ya bahsi geçen yerlere gitmiş ya da araştırmaları sonucunda gitmeden o yer hakkında bilgi sahibi olmuştur. Okur, bu sayede edebî bir metin yardımıyla seyahate çıkarılmış, bahsi geçen yerlere karşı merak duygusu edinmiş, ilerleyen zamanlarda o yerlere gitme hayalleri kurmuştur. Türk edebiyatında Orta Asya’dan ve yazıtlardan bahseden ilk eser olması yönüyle önemli bir yere sahip olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun “Gönül Hanım” romanı, Moskova’daki esir kampından kurtularak Moğolistan’daki yazıtlara giden bir grup arkadaşın seyahatini konu almaktadır. Bu çalışmada “Gönül Hanım”daki seyahat ele alınmıştır.

ABSTRACT

With the genre of travel writing, solo works are created in our literature, and in time, these works were called “travel writing” or “journey writing”. However, in the stories and novels created as fiction, the works in which the story arc is based on the trip have also been revealed. The author either went to the places mentioned before creating the text or as a result of his research, he had information about that place without going at all. In this way, the reader took a trip with the help of a literary text, gained a sense of curiosity about the places mentioned, and dreams of going to those places in the future. Ahmet Hikmet Müftüoğlu’s novel “Gönül Hanım”, which has an important place in Turkish literature as it is the first work that mentions Central Asia and inscriptions, is about the journey of a group of friends who escaped from the prison camp in Moscow and went to the inscriptions in Mongolia. In this study, travel in “Gönül Hanım” is discussed.

GÖNÜL HANIM ROMANINDA SEYAHAT

Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun Orta Asya’dan ve yazıtlardan bahseden ilk eser olması yönüyle öne çıkan Gönül Hanım (GH) romanı, 1920 yılında Tasvîr-i Efkâr gazetesinde tefrika edilmiştir. “33 tefrikadan ibaret bulunan Gönül Hanım’da Müftüoğlu Ahmet Hikmet Bey, Türk gençlerine, dedelerinin geldiği Anayurt’u tanıtıyor ve Türklerin orada ne büyük bir devlet ve medeniyet kurduklarını haber veriyor. Büyük Türkçü edip, kendisini kaybeden Türk’e ‘Kendini bul!’ diyor.” (Müftüoğlu 1990: VIII-XIV).

Eser, edebî yönden zayıf olmasına rağmen tarihi yönden güçlü bir yapıya sahiptir. Güçlü yönüyle roman kahramanlarının seyahat sırasında kullandıkları güzergâhlar ve uğradıkları şehirler hakkında tarihi bilgiler de edinmekteyiz. Müftüoğlu, Hariciye Nezareti’nde görev yaptığı sırada yurtdışında bulursa da Orta Asya’ya hiç gitmemiştir. Buna rağmen Orta Asya’da kurulan Türk

devletleri ve onlardan günümüze ulaşan tarihi, edebî mahiyette eserler diğer yazar ve şairlerin olduğu gibi Müftüoğlu’nun da dikkatini çekmiştir. “Özellikle milliyetçilik akımının etkisiyle millî bir devlet kurmak isteyen ve büyük Turan özlemi çeken Türk aydınları, gidip görme imkânı bile bulamadıkları Orta Asya Türk topraklarını Anadolu Türklerine tanıtmak, kökenlerinin nereden geldiğini hatırlatmak üzere eserler oluşturmuşlardır. İşte bu aydınlardan Ahmet Hikmet Müftüoğlu Gönül Hanım isimli romanında Türklük bilinci oluşturmak amacıyla bir roman kurgusu içinde ata yurdunu ve Göktürk Abidelerini okuyucularına tanıtmış, ayrıca Batı dünyası seviyesine ulaşmanın yollarını kahramanlar aracılığıyla göstermiştir.” (Çakır 2014: 247).

Eser, genç Türk subayı Mehmet Tolun Bey ve silah arkadaşlarının Ruslara esir düşmesiyle başlıyor. Esirler, Krasnoyarsk (Kızılyar) kampına götürülüyorlar. Kamp, Krasnoyarsk şehrinin di-

şında Yenisey Nehri'nin kenarındaki düzlükte kurulmuştur¹.

Birinci Bölüm: Tutsaklar Kampı

Romanda, *Tutsaklar Kampı* başlığı altında *Krasnoyarsk* (Kızılyar) kampı ve çevresi hakkında bilgi veriliyor:

"1917 yılı Eylülü içindeydi. Esir subaylar karargâhından, arkadaşları adına alışveriş için Krasnoyarsk (Kızıl-Yar) kasabasına kadar gitme nöbeti, bu hafta Üsteğmen Mehmet Tolun Efendi'nindi. Bu genç subay, harbin başında, maiyetindeki bir çavuş, birkaç erden mürekkep keşif kolu ile beraber geceleyin yanlışlıkla düşman mevzilerine sokulduğundan, geri çekilme yolu kesilerek dizinden yaralanmış ve arkadaşlarıyla birlikte, Ruslara esir düşmüştü." (GH 5).

Mehmet Tolun Bey'in esarete uzanan yolcuğu ise şöyle gelişiyor:

"Önce Kafkasya'da, Hazar Denizi'ndeki ıssız bir adada, ondan sonra Ural'ın doğusunda, İrbit şehrinde bir süre tutuklu kaldıktan sonra, Sibirya'da, Krasnoyarsk'ın altı kilometre kuze-

Fotoğraf: Krasnoyarsk yakınlarında Yenisey Nehri üzerindeki ilk demiryolu köprüsü. 1895-1899 yılında inşa edilen köprü 2007'ye kadar hizmet vermiştir. (<https://www.vokrugsveta.ru/vs/article/387/>).

¹ "I. Dünya Savaşı esirleri için 1914 yılında kurulan esir kampına ilk sevkîyat 1914 yılı sonbaharında başlamıştı. Kampa yerleştirilen Alman, Avusturya-Macar ve Osmanlı ordularına mensup esir subay ve erlerin sayısı kısa bir sürede kapasitenin iki katı olan 14.000 rakamına ulaşmıştı. İdarenin bozukluğu ve alt yapıdaki eksiklikler sebebiyle kampta ortaya çıkan salgın hastalıklar 8.000 civarındaki esirin ölmesine sebep olmuştu." (Brandström 1921: 42-43; Kutlu 2010).

yinde Grodok denilen bu harp karargâhına getirilmişti." (GH 5).

Mehmet Tolun Bey yanında bir Tatar er ile eksikleri almak için kamptan dışarı çıktığı sırada bir lokantaya uğrar ve Ali Bahadır Kaplanoğlu ve kız kardeşi Gönül Kaplanoğlu ile tanışır. Romana ismini veren Gönül Hanım, yirmi dört yaşlarında Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunu bir Tatar kızıdır. Ağabeyi Ali Bahadır ise eğitilmiş bir debbağdır. Ailesinin maddi durumu iyi olan bu gençler ileride gerçekleştirecekleri seyahatte millî değerlerine sahip çıkmak üzere varlarını yoklarını ortaya koyacaklardır.

Yazıtlara seyahatin temelinde yatan sebep Türklerin köklerine sahip çıkmadığı görüşüdür:

"– Yazık ki, atalarımızın, millî namusumuzun beşiği olan ilk yurtlarımıza, şimdiye değin ne Türklerden ne Tatarlardan ilmî bir heyet gidememiştir.

Varlığından haberdar bile olmadığımız tarihimize ait yadigarlardan Orhun, Turfan abidelerinden, yazıtlarından, belgelerinden ırkımızın en yaman düşmanları olan Rus seyyahları sayesinde bilgi alabildik." (GH 9)

Köklere sahip çıkmak ve araştırmalar yapmak üzere ata topraklarına gitme planı yaparlar:

"Güzel Tatar kızı, badem gözlerini süzdü, sonra:

– Çalışabiliriz, bir laftır. Hemen çalışmalıyız. Kader sizi, Çin Türkistanı'na yakın getirmiş, Tolun Bey! Atlayıveriniz, oralara gidiniz, araştırmalar yapınız.

– Ben esirim, bağlıyım.

– Biz yardım eder, bağımızı çözebiliriz. Hatta, kardeşimle ben de belki beraber geliriz. Değil mi, Ali?

Kaplanoğlu, biraz düşündü:

– Niçin olmasın? Herhâlde şerefli ve tarihî bir teşebbüs... Bu konuda konuşulabilir, dedi. Tolun, ilave etti:

– Buraları bilmediğim için, bir arkadaş bulsam, ölümü göze alır, kaçar, Orhun Vadisi'ni, Karakorum, Karabalgasun, Koşu Çaydam harabelerini; bu Moğolların, Uygurların ve Türklerin üç eski başkentini, Kâbe'yi tavaf eder gibi ziyaret ederdim. Dönüş için Allah büyüktür ve yardımcıdır. Elbette o zamana kadar harp biter.

Tolun'un bu sözleri, kız kardeşiyle erkek kardeşi yeni bir macera ufku açtı. Gönül Hanım'ın dudakları ve kalbi çarpıyor, kardeşinin yüzüne bakıyordu. Ali'nin ve Gönül'ün bu gizli heyecanlarını sezen subay, Le Coq'un eserinden bir harita açtı:

– İşte, Baykal!.. İşte hudut ve Kâhta!.. İşte Orhun ırmağı, dedi.” (GH 9-10).

“Ormanda bir tahta kanepeye oturdular. Karar verilmişti. Tolun Bey, bu ilk Türk tarihi ve ilmi seyahatine: ‘Gönül Hanım Sefer Heyeti’ adı verilmesini teklif etti. Çünkü bu hususta ilk fikri bu aydın kadın vermişti.” (GH 10).

Mehmet Tolun esir kampına geri döndükten sonra kendisi gibi esir düşen Macar yedek teğmenlerinden Kont Bela Zichy'nin samimiyetine güvenerek planladıkları seyahati onunla da paylaşır. Böylece gezi kurulunun sayısı dörde çıkar: Gönül Hanım, Bahadır, Kont ve Tolun.

Seyahat planlamasını Kont yapıyor: “Çin Türkistanı'na, Ural-Altay milletlerine, dillerine ve tarihlerine dair ne kadar eser yazılmışsa okuyor, haritalar çiziyor, planlar tertip ediyordu.” (GH, 2).

“Hazırlık öteberilerini, kimsenin dikkatini çekmemek için yalnız Gönül üzerine almıştı. Fakat yol hazırlıkları çok ağır gidiyordu. Sahte pasaport çıkarmak çok zor ve masraflıydı.” (GH 12).

Seyahat öncesinde erzak temini de Gönül Hanım ve Bahadır tarafından sağlanıyordu. Yolda yaşanabilecek her türlü sağlık sorununa karşı da altı ay kadar hasta bakıcılık okulunda eğitim gören Gönül Hanım'a güveniyorlardı. Her şey düşünülmüştü.

İkinci Bölüm: Gönül Hanım Sefer Heyeti

Krasnoyarsk'ta başlayan dostluğun millî duygular ile bir seyahat hayaline dönüşmesi kısa sürer. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra dört kişilik arkadaş grubu tren yolculuğu için 20 Şubat gecesi bir araya gelir:

“Şubatın yirminci gecesi saat on birde, Moskova'nın demir yolu istasyonundaki lokantadan, küçük çiftlik sahipleri veya büyücek bir kasabada dükkân sahibi oldukları hâllerinden anlaşılacak temiz, sade giyinmiş üç kişi ile bir kadın çıktı. Bunlardan her biri, kendi eşyasını

taşıyordu. Yolcular arasından geçerek kapının yanındaki pencere önüne gidip pasaportlarını kaydettirdiler.” (GH 14).

Moskova'dan başlayan yolculukta güvenlik görevlisine Udinsk yoluyla Çin'e gittiklerini söylediler. Trenle çıkılan bu yolculuk 1905'te yapılmış tamamlanan Trans-Sibirya Demiryolu² ile gerçekleşir. Tren bazı istasyonlarda kısa süreli duraklar ve o duraklamalar sırasında yolcular alışveriş yaparlar. İrkutsk³ istasyonu da bu duraklardan biridir ve birkaç saatlik vakti olan Tolun burada iner, Gönül Hanım'a hediye almak için dükkânları gezer:

“Bir sabah İrkutsk istasyonuna vardıkları zaman vagonlardan fırladı. Katar birkaç saat kalacağı için istasyondan dışarı çıktı, ilk rastladığı meydanındaki dükkânların camekânlarını seyretmeye koyuldu. Bir tütüncü dükkânında Boğaziçi'nin, Haliç'in ve Sultan Ahmet Camii'nin resimleri bulunan üç kartpostal gördü ve hemen aldı.” (GH 17).

Fotoğraf: Trans-Sibirya Demiryolu ve doğuya ayrılan hatlar⁴. (<https://www.thetranssiberiantravelcompany.com/planning-route-options/>)

² “Trans-Sibirya Demiryolu; Moskova'yı Uzak-Doğu Rusya'ya ve Japon Denizi'ne bağlayan dünyanın en geniş ve en uzun demiryolu ağıdır. Hat yaklaşık 5578 mil (9297 km) uzunluğunda olup Moğolistan, Mançurya ve Kuzey Kore'ye de ek hatlarla bağlanarak kıtanın ulaşım ve lojistik zincirinin hayati bir parçasını oluşturur” (Encyclopedia of World History 2008: 419).

³ Günümüzde İrkutsk Eyaleti'nin başkenti olan şehrin batısında Krasnoyarsk, kuzeyinde Saha Cumhuriyeti yer almaktadır. Rusya'dan Moğolistan'a geçiş için demiryolu hattı buradan devam eder.

⁴ Trans-Moğolistan demiryolu hattı 1961 yılında tamamlanmıştır. Romanda bu sebeple doğu hatları kullanılmamış, sadece Trans-Sibirya hattı kullanılmıştır.

"Şimdi Katar Baykal Gölü'nün batı kıyısını dolaşıyordu. Kultuk⁵, Bolscherjé⁶ şehirlerini geçerek bir gün sonra da demiryolu seyahati Udinsk'te sona erecekti. Bu tren yolculuğu harp sonucu doğan gecikmelerle on gün sürmüştü. Güneye doğru indikçe vagonlar göğe doğru yükselmiş çam ormanları arasından geçiyor ve bazen gölün bataklık kıyısını takip ediyordu." (GH 17-18).

"Martın birinci günü Udinsk'e vardılar. On günlük seyahat kendilerini yorduğu için hem biraz dinlenmek hem de evvelce buradaki acentelerine gönderdikleri levazım sandıklarını muayene etmek üzere birkaç günlüğüne bir otele indiler." (GH 18).

Karayolunda gerçekleştirdikleri yolculuğa Rusya'da troyka adı verilen ve üç atla çekilen kızak/araba ile devam ederler:

"Bir gün sonra sabahleyin *troykalara* binerek ve eşyayı hayvanlara yükleyerek güneye doğru Selenga Nehri vadisini takip ederek yola revan oldular. Arbutovsk⁷ şehrinde bir gece istirahat ettiler. Diğer ufak kasabalarda araba, hayvan değiştirdiler. Yollar yüksek çam ağaçları arasında hem latif hem yek ahenkti. Selenginsk⁸e vardıkları zaman bu sıkıntılı ve tatsız kasabada karşılaştıkları tufana benzer bir yağmurdan ötürü tam beş gün kaldılar." (GH 21).

Resim: Rus Taşıtı Troyka
(Aleksander Orlovski, Hermitage Müzesi, St. Petersburg, Rusya).

⁵ Kultuk, Baykal Gölü'nün batı kıyısında bir şehir.

⁶ Günümüzde bu isimde bir şehre rastlayamadık. Yazar, Baykal Gölü'nün kıyısında bir şehir olarak anlatır.

⁷ Arbutovsk hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Selenga Nehri vadisini geçince gittikleri bir şehir olarak eserde yer alır.

⁸ Baykal Gölü'ne yaklaşık 30 km mesafede bir Rus köyü.

Udinsk'ten Kâhta⁹'ya on beş günlük bir yolculuğun ardından ulaşırlar:

"Udinsk'ten Kâhta'ya kadar 250 kilometrelik mesafeyi tam on beş günde katettiler. Araba yolculuğunda Rus zabıtasının şiddetli muamelelerinden bir hayli azap çektiler. Hatta bir gün Kont, Alman casusu ithamından altı saat tutuklu kalmak, yüz elli ruble rüşvet vermek ve bir tokat yemekle kurtulabildi. Hoş olan, olmayan birçok macera yaşadılar ve bu sarp geçitleri kâh para kâh Kaplanoğlu'nun rast geldiği Tatar dostu kimselerin yardımıyla atlattılar. Kâhta şehri Çin Moğolistanı ile Sibiryaya sınırı üzerinde Rusya'da son merhale idi." (GH 21).

Üçüncü Bölüm: Mehmet Tolun Bey'in Günlük Hatıraları

Ahmet Hikmet Müftüoğlu üçüncü bölümde anlatıcı rolünü değiştirerek kalemini Mehmet Tolun Bey'e teslim eder. Bir günlük şeklinde kaleme alınan bu bölümde; maceranın içinde birinci ağızdan dinlediğimiz yol hikâyeleri, okuyucuyu metnin içine daha da çekmektedir. Mehmet Tolun, Moğolistan'da ilk durakları olan *Urga* (Moğolistan'ın başkenti, bugünkü ismiyle Ulan Batur) şehrine geldiklerinde şehir hakkında coğrafi, fiziki ve dinî bilgiler verir ve *Urga*'nın etimolojisini anlatır:

"Sibiryaya sınırından, Kâhta'dan ayrılalı beş gün oldu. Bu beş günlük yolculuğu bataklıkları, uçurumları, ormanlar arasında çürük ağaç yığıntılarıyla dolmuş geçitleri aşarak bitirdik. Ken Dağları'nın Kentei girift silsilesini güçlükle geçtikten sonra Karan Kouı Boğazı'na vardık. Bu akşamı *Urga*¹⁰'da, seyahatimizde rastladığımız ilk Moğol kasabasında, Moğolların mukaddes bir yurdunda geçireceğiz. Demek aile aramızdayız." (GH 23).

Moğolistan'a geldiklerinde bir tüccarın evinde konaklarlar. Burada konakladıkları yerin mimarîsinde kullanılan malzemeden bahsedilir. Mabetler taştan ve kerpiçten yapılmış, kişilere ait meskenler ise keçe çadırlardan oluşmaktadır:

⁹ Orta Asya'da Ötüken ve Karakurum yakınlarında bir şehir olarak bahsedilir (Demir 2004: 231).

¹⁰ Ulan Batur'un eski adı.

“...kılavuzumuzun ihtarıyla kerpiçten bir kulübe önüne durduk. Burası Sibiryalı bir tüccarın evi imiş ve günde beş ruble ücretle kiralamışız.” (GH 23).

“Moğolların dinî merkezi olan Urga şehri iki kısımdan mürekkeptir: Araları altı kilometredir. Her iki kısım da Tula Irmağı'nın sağ tarafındadır. *Boğdukura* yani mukaddes mabet denilen birinci kısımda yalnız Moğollar yaşar. Burada Lama mezhebine ait tapınaklarla Canlı Huda'nın eski bir sarayı vardır. Maymaçin denilen ikinci kısımda ise Çinliler oturmaktadır. Moğollar buraya *Urga* adını vermiyorlar. *Buğdul kura* veya sadece tapınak manasında *Kura* diyorlar. *Urga* adı ise tercümanımızın iddiasına göre Ruslar tarafından bu kasabaya *urta*, orta kelimesinden galat olarak verilmiştir.” (GH 24).

“Taştan mabetler ve kerpiç ile yapılmış kulübeden başka, diğer meskenler keçe çadırlardan ibaretti. Bu toparlak ve tavanları mahrut şeklinde çergelere Kırgızlar *Yurd* ve Moğollar *Kir* diyorlar. Çadırların etrafı çam bölmelerinden tahta darabalar ile ayrılmıştı. Bu suretle kasabanın gösterdiği acı manzarayı ancak yer yer rastlanan tapınakların altın kubbeleri değiştiriyordu. Bunlardan en önemlisi *Maydari* tapınağı idi.” (GH 26).

Seyahat sırasında gidilen yerin inançlarından da yansımalar okuyucuya aktarılır. Budist bir tapınakta ölümlerin etrafa bırakıldığı bir an anlatılır:

“Bugün bir mukaddes lama ile ‘Buğdu Kura'nın mühim bir mabedini görmeye gideceğiz. Tapınak bir tepenin üstüne yapılmıştı ve tepenin etekleri kamilen süprüntüler ve leşlerle çevrili idi.” (GH 31).

Gidilen yerin âdetleri ile kendi âdetlerini kıyasladıkları zamanlar dikkat çeker. Örneğin bir Buda heykelinin üzerine bağlanan bezler ile evliya türbelerinin pencerelerine bağlanan bezler arasında ortaklık olup olmadığı sorgulanır:

“Buda heykelinin üstüne başına sayısız mavi kumaş parçaları asılmış, bağlanmış. Bizi gezdiren mabet muhafızının riyaveyetine göre, bir dileği olan, buraya mavi bir bez bağlanmış. Acaba bizde bazı evliya türbelerinin hacet pencerelerine bağlanan bezler, Şamanlıktan, putpe-restlikten kalma bir âdet midir?” (GH 33).

Rusya içerisindeki troykolar geride bırakılmış ve yeni ülkedeki yolculuk için araç ihtiyacı bulun-

maktadır. Bu sebeple Moğolistan'daki seyahat için deve ve atlar bulunur:

“10 Haziran... Kervanımızın hazırlıkları tamam olmak üzeredir. Umarım ki üç güne kadar yola çıkarız. Uşaklarımız ve eşyamız için altı hecin devesi bulduk ve şağrılarına, âdet olduğu üzere, birer damga dağladık. Bizim için de dört at kiraladık.” (GH 35).

11 Haziran tarihinde Orhun Vadisine yolculuk için harita üzerinden yol tespit edilir, ilk durak *Karakurum* şehri olarak belirlenir. Karakurum bir dönem Moğollar'ın ve Uygurlar'ın başkenti olarak da karşımıza çıkan önemli tarihi bir yerleşim yeridir.

“11 Haziran... İki gün sonra güneybatıya doğru takip edeceğimiz yolu haritada çizdik, önce, Ögeday Kaan'ın başkenti olan Orhun Nehri üzerinde bulunan Karakorum'a gidecektik. Fakat kestirme kervan yolunu değil, aksine Tula Irmağı kıyısını güderek bu suyun kuzeye doğrulduğu noktaya gelecek, oradan Bozkır yoluyla henüz keşfedilmemiş Tokum-Nor tepelerinden sarkıp eski Türklerin ulu yurtları olan Orhun Vadisi'ne erecektik.” (GH 35-36).

“13 Haziran... Bozkır denilen çöl içinde ilerleyen Tula Irmağı kıyısını takip ede ede sekiz gün gidecektik.” (GH 36)

“20 Haziran... Tula'nın sağ tarafında bulunan Navan Ceren Manastri'na geldik. Su için fıçı satın aldık. Burası Tula'nın dirseğidir. Artık batıya doğru inerek henüz keşfolunmamış bozkırlardan geçeceğiz.” (GH 38)

Köktürk Yazıtları'na giderken bir dağa kazılı şekilde gördükleri yazılar heyetin dikkatini çeker ancak okumakta başarısız olurlar. Sadece bu yazıların da şarkiyatçılar tarafından okunmadığına işaret ederler:

“21 Haziran... Bugün su bulma umudu ile sekiz saat güneş altında yürüdükten sonra Bitik Ula Dağı'nın eteğine geldik. Fakat buradaki meşhur pınarın kurduğunu gördük. Dağın mermer ve granit eteklerine kazılmış, senelerin tahribine uğramış birtakım acayip yazılar gördük. Biz Sibirya'daki araştırma ve incelememizi eski Türk alfabesi üzerinde yaptığımızdan umduğumuza aykırı olarak rastladığımız yazıları okumaya muvaffak olmadık. Bahadır Bey bazı Rusça eserlere başvurdu. Şimdiye kadar bu ya-

zıların hiçbir şarkiyatçı tarafından okunmadığını anladı.” (GH 39).

“3 Temmuz... Kuzey’den güneye doğru devam eden sıradağları geçtikten sonra karşımızda uzaktan yirmi kilometre genişliğinde Orhun Nehri Vadisi görüldü. Manzara nefis ve şairane idi.” (GH 46).

“4 Temmuz... Öğleden önce çadırlarımızı bu meşhur ‘Erden Su’ mabedinin duvarları kenarına kurduk. Etrafta hiçbir kimse gözükmüyor.” (GH 55)

Eserin tarihi zemininin güçlü olduğu kitabın içerisinde kendini gösterir. Mehmet Tolun Bey Uygurlara başkentlik yapan *Karabalgasun* şehrinden bahseder. Şehirleri isim olarak anmaktan ziyade tarihi arka planına vurgu yapar:

“6 Temmuz... Bu saha çok verimli meralardan geçiyoruz. Öğleye doğru bırakılmış, kullanılmayan bir şehre daha kavuşacağız: Uygurların başkenti olan eski Karabalgasun şehri.” (GH 61).

“8 Temmuz... Hava bugün çok güzel idi. Fırsattan faydalanarak ‘Üç Dil Kitabeleri’ni istinsah etmek lazımdı.” (GH 67).

“9 Temmuz... Bugün de öğleye kadar çalıştık. Bütün yazıları istinsah ettik ve dileğimize kavuştuk. Yarın sabah eski Türklerin idare yeri olan Koşo yahut Koso Çaydam’a doğru yollanmak üzere çadırlarımızı toplayacağız.” (GH 68).

Dördüncü Bölüm: Kül Tigin Abidesi

Seyahatin ve hatta eserin kaleme alınma sebebi yazıtlar hakkında söz söyleme çabasıdır. Türk edebiyatında büyük bir açığı gidermek için Müftüoğlu, Gönül Hanım’ı kaleme alır. Bu bölümde yazıtlar hakkında tarihi bilgiler verilir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları için “Bengü Taşlar” yani “Ebedî Taşlar” ifadesinin kullanıldığına değinir:

“Bu kül renkli mermerden levha, miladın 732 tarihlerine, yani Hicret’in 48’inci yılına doğru Tukyü Türkleri hükümdarlarından İltiriş ile İl-bilge Hatun’un oğlu Kül Tigin’in sanını yaşatmak için büyük kardeşi tarafından yazdırılmış ve diktirilmiştir. Bu abidenin güneybatısında, bir kilometre mesafede, bir diğer abide vardır ki, o da Kül Tigin’in büyük kardeşi Bilge Kaan adına dikilmiştir. Bu abidelere ‘Bengü Taşları’ da denilir.” (GH 71).

Beşinci Bölüm: Güneş Doğarken

Bu bölümde yazıtlara en yakın an güneşin doğuşuyla ilişkilendirilir. Güneşin doğması nasıl ki dünyamızı aydınlatıyorsa yazıtlar da Türk dili ve tarihi hakkında bizleri aydınlatacaktır.

“Güneş doğmadan abidenin önüne vardık. Daha dün akşamdan adamlarımız kitabenin önündeki molozları süpürmüşler...” (GH 77).

Altıncı Bölüm: Hepimiz Ağlıyorduk

İki aydan uzun süren yolculuğun sonunda yazıtlara ulaşılır ve okuma çalışmaları yapılır.

Kül Tigin Kitabesi’nden:

“Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında Âdemoğlu kılınmış. Onların üzerine atam Bumin Kaan, İstemi Kaan oturmuş. Ecdadım tebaaleyivermiş. O zaman dört taraf hep düşman imiş. Dört tarafa ordu salarak saldırmışlar. ...” (GH 79).

“12 Temmuz... Bu sabah da çalışmaya başladık ve akşama kadar yazıtların kopya edilmesi, istinsah edilmesi işlerini bitirdik. Yarın öğleden sonra seyahatimize son vererek buradan dönmek için çadırlarımızı toplayacağız.” (GH 92).

Yedinci Bölüm: Dönüş

Uzun yolculuğun sonuna gelinmiş, yazıtların üzerindeki yazılar kopya edilmiş ve artık dönüş hazırlıkları yapılmaktadır:

“Heyet toplanıyor, alınan kopyalar mevcut sandıklara dikkatle yerleştiriliyordu.” (GH 93).

“İki gün sonra öğleüstü Sayan (Tannu Tuva) civarında çadırlarını kurdular. Şimdi vazifeleri son bulduğundan, bir an önce bu çorak çöllerden uzaklaşmak istiyorlardı.” (GH 96).

Seyahat boyunca ticaret merkezlerinden geçen kabile Kobdo şehrine ulaşır. Kobdo, Moğolistan’ın Çin ile sınırı arasında yer almaktadır.¹¹ Şehrin nüfusu ve genel görünüşü hakkında bilgiler verilir:

¹¹ “Hovd, aynı zamanda Chovd olarak da yazılır, Jirgalanta veya Dzhirgalantu olarak da adlandırılır, eski adıyla Khobdo veya Kobdo, kasaba, Hovd aymag’ın (vilayet), Batı Moğolistan’ın idari merkezi, Moğol Altay Dağları bir yükseklikte kuzey eteklerinde 4.260 ft (1.300 m). Har Us Nuur (göl) doğuda yer alır ve Hovd Gol (nehir) tarafından beslenir. 1731

"Sabahleyin erken kalkarak yola revan oldular. Her akşam bir derbentte geceleyerek Arhul Han ve Bandiye Kore kasabalarını geçtikten ve bu suretle Tarbagatay Dağları'nı aşmak zahmetini savdıktan sonra doğuya saptılar; Kandan Nor Gölü'nün güneyinden tekrar güneye doğru indiler. Nihayet otuz beş günde Kobdo kasabasına vardılar. Kobdo, beyaz evleriyle, temiz sokaklarıyla Türkistan'ın bir İslam şehrine benziyordu. Buranın ahali 35 Rus, 800 Çinli ve 100 kadar İslam, Sart ve 200 Moğol'dan ibaretti. Ruslar bu yolla Çin'e un, çay ve pamuktan yapılmış şeyler sokuyor ve Çinliler de Rusya'ya yün ve kürk gönderiyorlardı." (GH 97).

Moğolistan'dan çıkıp Rus sınırına ulaşırlar. Kazaklar burada hudut muhafızı olarak onları karşılar:

"Altay Dağları'nın tepelerinden, geçitlerinden aşarak on dört günde bin zahmetle Sibirya sınırında Kaşağaç kasabasına vardılar. Burada kendilerini Moskof hudut muhafızları Kazaklar karşıladı. Heyet mensuplarının pasaportları mükemmeldi. Kobdo ilçesindeki Rus tüccar vekilinden Urdunlu için bir vesika almışlardı. Bahadır Bey hem Rus gümrükçülerini kandırmış hem de ucuz bulduklarından Ulyasu Dağı'ndan birçok kürk almıştı. Böylece sınırda hiç sıkıntı çekmediler. Kaşağaç'tan ilk defa olarak arabalara bindiler. Birkaç gün sonra müthiş Katun Nehri geçidini geçerek Sibirya'nın Angoday, Altaysk, Biysk (Yaş Yura), Barnaul kasabalarından kâh kızak ve kâh araba ile geçerek on üç günde Obi şehrinde demir yol katarına bindiler. Trende Bolşevikliğin Rusya'da yavaş yavaş alevlendiğini haber aldılar." (GH 98).

Birlikte çıktıkları bu seyahatte yol ayırımına gelmişlerdi, grup ikiye bölünmüş Gönül Hanım evine (Krasnoyarsk'a) giderken ağabeyi de Rusya içerisinde dostlarını yalnız bırakmaz ve grubun diğer üyelerine eşlik eder:

"Obi'den doğru Tomsk'a vardılar. Tomsk'ta üç gün kaldılar. ... Heyetin burada ikiye bölünerek, Bahadır Bey'le hemşiresinin Krasnoyarsk'a ve Tolun Bey'le Kont ve Urdunlu'nun Taşkent ve İran yoluyla Osmanlı topraklarına dönmeleri kararlaştırılmış ise de, Bahadır Bey arka-

daşlarını Rusya içinde yalnız bırakmaya bir türlü razı olmadı. Gönül Hanım'ın eşya ile Krasnoyarsk'a gitmesiyle, Bahadır Bey'in hududa kadar, kaçak esirlere eşlik etmesi kararlaştırıldı." (GH 98-99).

"(Tolun, Bahadır Bey ve Kont) Akşam saat yedide trene bindiler. Türkiye'ye dönmek müşkül olmakla beraber, en emin yol, İran yolu idi.... Demir yolu ile Taşkent ve Buhara'dan, Merv'den geçerek İran'a sokulmak istediler. Harp sebebiyle tren o derece kalabalık değildi. Kayda değer bir zahmet çekmeden Taşkent'e vardılar." (GH 100).

Özbekistan'ın başkenti olarak günümüzde çok sayıda ziyaretçiye kapılarını açan Taşkent hakkında yazarın 1917 yılındaki görüşleri şöyledir:

"Trenin birkaç saat kalmasından faydalanarak çizmeleriyle, dericilik sanayii ile ün salmış olan bu şehrin büyük caddelerini olsun görmek istediler. Taşkent'in evleri, birer, nihayet ikişer kat ve hepsi de iri ağaçlarla çevrili bahçeler içinde olduğundan, uzaktan yalnız camilerin minareleri ile kubbeleri görünüyordu. Burada üç yüz kadar cami varmış. Fakat şimdi bunlardan çoğu haraptı. Şehrin nüfusu yüz elli bin civarında imiş. Rusların kurdukları mahalle tamamıyla ayırıdır." (GH 100).

Yazar, Buhara'nın iktisadi ve beşeri görünümünü hakkında ise şunları söyler:

"Akşam yine trene dönerek Hocend ve Semerkand yolu ile Buhara'ya vardılar. Pek yorgun olduklarından Buhara-i Şerif'te bir geceyi otelde geçirerek ertesi günkü sürat katarı ile yollarına devam karar verdiler." (GH 100).

"Buhara'da temiz bir otelde kaldılar ve her şeyden önce hamama gittiler. Buhara'nın etrafı surlarla çevrili idi. Rusya ile Çin, Hint, İran ve Afganistan arasındaki ticaret alışverişinin merkezi olduğu için iktisadi ehemmiyeti görünüyordu. İki yüz bin kadar nüfusu olan Buhara'da Rus muhacirleri pek azdır. Yerli ahalinin üçte ikisi Aryanî neslinden Tacik'tirler. Bunlar Farsça konuşurlar. Fakat hepsi Sünni olduklarından İranlılarla araları o derece hoş değildir. Ahalinin kalanı Özbek ve Türklendir. Buhara'da üç yüz altmış cami varmış. Bu camilerin en büyüğü Temürlenk tarafından tamir edilmiş olan Mescid Cami-i Şerifi'dir." (GH 101).

yılında Pekin ile ticari olarak bağlantılı bir ticaret deposu olarak kurulan Hovd, Batı Moğolistan'ın ana ticaret merkezidir. Yün, tereyağı ve tarım ürünleri başlıca ticaret kalemleri arasındadır." <https://www.britannica.com/place/Hovd>

Eserde, Buhara'nın Abbasiler zamanından Cengiz dönemine kadar geçirdiği değişimden bahsedilir. Yazar, Cengiz'in şehre verdiği zararın Timur tarafından telafi edilmeye çalışıldığını ancak Buhara'nın eski parlak günlerini yaşayamadığını söyler ve orada yetişen âlimlerin artık yetişmeyeceğini ekler:

“Abbasi halifesi zamanında çıkan Samanoğulları devrinde Buhara pek çok imar görmüş ve İslam memleketlerinin en meşhuru olmuştu. Daha sonra Cengiz tarafından tahrip edilmiş ve Temür vasıtasıyla tekrar imarına çalışılmışsa da bu hükümdar Semerkand'a daha çok ehemmiyet verdiği için, Buhara eski parlaklığını bir türlü kazanamamıştır.” (GH 101).

“Şehrin bugünkü üzücü hâlini ve medreselerin boşluğunu gören Bahadır Bey, içini çekerek dedi ki: -Buhara'da, Semerkand ve Türkistan'da artık bundan sonra İslamlar'ın övüneceği bilgilerin çıkması, tekrar İbni Sinalar, Buhariler, Farabiler, Uluğ Beyler yetişmesinin ihtimalini göremiyorum. Bu gece yemek pek hazin geçmişti. Ertesi sabah erkenden trene bindiler ve Çarcuy'dan geçerek Merv'e geldiler.” (GH 101).

“Merv, Karakurum Çölü ortasında Mergab Nehri kenarındadır. Vaktiyle Selçukî meliklerinden Alparslan ve Sultan Sancar'ın başkenti iken bir milyondan fazla nüfusa ve İslam âleminde büyük bir medeni şöhrete sahipti.” (GH 102).

Tolun Bey ve Kont; İran sınırından Meşhed'e sonrasında da otuz saatlik yolculuğun ardından Tahran'a ulaşırlar. Tahran üzerinden Sene'ye ve oradan Nahçıvan civarından Türkiye sınırına geçerler. Yirmi beş gün sonra İstanbul'a ulaşan yolculardan Kont'un konaklama yeri meşhur Pera Palas Oteli olur. Tolun ise annesinin Gedikpaşa'daki evine gider.

SONUÇ

Moskova'dan Orhun Abideleri'nin bulunduğu Türkistan'a uzanan uzunca bir seyahatin üzerine kurulan “Gönül Hanım” romanı, Orta Asya ve şehirleri hakkında bizlere o dönemin genel görünümünü sunmaktadır. 1917 yılında Krasnoyarsk'taki esir kampında başlayan olay örgüsü, esaretin son bulmasıyla Moskova üzerinden İrkutsk, Kultuk, Bolscherjé, Udinsk, Arbutousk, Selenginsk, Kâhta gibi Rus şehir/kasabaları üze-

rinden Moğolistan'a uzanır. Moğolistan topraklarındaki ilk durak Urga (Ulan Batur) şehri olur. Buradan da heyet, yazıtlara gitmek için Karakurum ve Karabalgasun şehirlerine ulaşır. Eserde bahsi geçen şehirlerin coğrafi, fiziki, beşeri ve hatta isimlerine dair etimolojik bilgiler aktarılır. Bu yönüyle Ahmet Hikmet Müftüoğlu hem bir edip hem bir tarihçi hem de bir etimolog gibi eserini işlemiştir. Eserde adı geçen şehirlere dair metin içerisinde tarafımızdan dipnotlar düşülmüştür. Çalışmada dikkate değer bir unsur olarak çoğu yer adı ve güzergâh günümüzde doğruluğunu korurken bazı yer adlarına rastlanmamıştır. O dönemde tercih edilen isimlerin değişmiş olması muhtemeldir. Nitekim Urga şehri günümüzde Ulan Batur olarak anılmaktadır. Kullanılmayan ya da tespit edilemeyen isimlerin başında Bolscherjé, Arbutousk, Kâhta, Ken Dağları gibi yer isimleri gelmektedir.

Seyahatte kullanılan ulaşım imkânları eserde; tren, troyka, at, deve şeklinde aktarılmıştır. Konaklama için o günün şartlarında keçe çadır, otel ve ev ile karşılaşmaktayız. Güzergâh bilgileri dikkate alındığında Trans-Sibirya Demiryolu'nun tercih edilmesi de yolculuğu daha ilginç kılar. Anadolu topraklarından direkt Orta-Asya'ya bir seyahat kurgusu ortaya koymak yerine Rusya içerisindeki Tatar Türkleri ile Anadolu Türklüğünün birleştirilmesi tesadüfi bir seçim olmasa gerek. Birbirinden senelerce uzak kalan kardeşlerin bir amaç uğruna çıktıkları bu yolculukta İrkutsk'ta verilen molada “Boğaziçi'nin, Haliç'in ve Sultan Ahmet Camii'nin kartpostallarının bir dükkânda bulunması ortak mazi ve atıye bir işarettir.

Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'na ulaşan heyet, “Bengü Taşlar”ın birer kopyasını alarak yurtlarına geri dönerler. Tatar Türkü olan Gönül Hanım ve ağabeyi Ali Bahadır Krasnoyarsk'a, Macar Kont Macaristan'a, Mehmet Tolun Bey İstanbul'a ulaşır. Ortak tarih ve kültür etrafında buluşan heyet Türk birliğinin temsilidir.

1920'li yıllarda henüz Türk dünyasına ulaşım bu kadar mümkün değilken oraları bize anlatan ve Orta Asya'ya gitme hayalleri kurmamıza vesile olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'na rahmetle...

KAYNAKÇA

- Ackerman, M.E. (2008). *Encyclopedia of World History* (Cilt: 4 -5). New York: Infobase Publishing.
- Brandström, E. (1921), *Unter Kriegsgefangenen in Rußland und Sibirien 1914-1920*, Leipzig.
- Çakır, M. (2014). Türk Edebiyatında Orta Asya'dan Söz Eden İlk Roman: Gönül Hanım, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1): 247-262.
- Demir, E. (2004). Kâhta'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (1): 227-247.
- Fatyushchenko, A. (2022). Железная река Сибири: как Транссибирская магистраль изменила Россию. <https://www.vokrugsveta.ru/vs/article/387/>, Erişim tarihi: 15 Şubat 2023.
- Müftüoğlu, A. H. (1990). *Gönül Hanım*, (Hz. Fethi Tevetoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Müftüoğlu, A. H. (2011). *Gönül Hanım*, Ankara: Elips Kitap.
- Kutlu, C. (2010). Krasnoyarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (32): 245-267.
- Tuğçe Nur KESİN, Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tokat- Türkiye.
E-posta: tugce.kesin@gop.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-6461-9318

Tuğçe Nur KESİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu (2014). Yüksek lisans derecesini Ondokuz Mayıs Üniversitesinden Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalından (2017) aldı. Millî Eğitim Bakanlığında Türkçe öğretmenliği (2016), Ahmet Yesevi Üniversitesinde Türk dili okutmanlığı (2017-2019) yaptı. Yine aynı üniversitede Basın, Yayın ve Tanıtım Uzman Yardımcılığı (2019-2022) görevinde bulundu. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde çalışmaya başladı (2022). Hâlen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Dili alanında doktora öğrencisidir. Temel çalışma alanları, Türk dili, Orta Türkçe (Çağatay Türkçesi) ve Yabancılar Türkçe öğretimidir.

Başlangıçtan Günümüze Türklerde Seyahat / Selçuklulara Kadar Türklerde Seyahat

*Travel in Turks from the Beginning to the Present /
Travel in Turks Until the Seljuks*

İsmail TURAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Anahtar sözcükler:

*Seyahat, Türk, Selçuklular, Şamanizm,
Savaş.*

ÖZ

İnsanoğlı tarihin her döneminde hareket hâlinde yaşamıştır. Bu bağlamda, bir yerden diğeri bir yere çeşitli sebepler ve amaçlar doğrultusunda seyahat etmiştir. Türk milleti de bu sürecin önemli bir halkasını meydana getirmiştir. Tarihi süreç içerisinde Türkler çok çeşitli nedenlerle seyahatler gerçekleştirmiştir. Türkler en çok savaş için buldukları bölgelerden başka coğrafyalara hareket etmişlerdir. Şamanizm inancının bir gereği olarak Türkler efsanevi ve hayali seyahatler de yapmışlardır. Yine İslami dönemin ilk Türk kaynaklarında insanların bireysel veya toplu olarak seyahat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu yazıda Türklerin bilinen ilk zamanlarında ve İslamiyet'i kabul ettikleri ilk dönemlerde seyahatleri ve bu seyahatlerin muhtevası üzerine bilgi verilecektir.

Key words:

*Travel, Turks, Seljuks, Shamanism,
War.*

ABSTRACT

Mankind has lived in motion in every period of history. In this context, he traveled from one place to another for various reasons and purposes. The Turkish nation also formed an essential link in this process. During the historical process, Turks traveled for multiple reasons. The Turks mostly moved to other geographies from the regions they were in for the war. As a requirement of shamanism, Turks also made legendary and imaginary travels. Again, in the first Turkish sources of the Islamic period, it is understood that people traveled individually or collectively. This article will give information about the travels of the Turks in the first known times and the first periods when they accepted Islam and the content of these travels.

TÜRKLERDE SEYAHAT

Tarihi süreçte insanlar ve toplumlar çeşitli amaç ve sebepler doğrultusunda gezmişler veya seyahat etmişlerdir. Göç, ticaret, istila, eğitim, din ve savaş gibi sebepler doğrultusunda gezen-seyahat eden insanlar ve toplumlar olmuştur. Tarihin seyrine bakıldığı zaman en büyük yolculukların din veya inanın gereği olarak yapıldığı görülmektedir. İnsanlar inançlarının bir gereği olarak kutsal saydıkları şehre, dağa, ormana ve suya ulaşmanın gayreti içinde olmuş, bu sebeple uzun ve yorucu seyahatler gerçekleştirmiştir. Kutsal yerlerin korunması veya ele geçirilmesi için toplumlar savaşları dahi göze almışlardır.

Türk tarihi incelendiği zaman Türklerin en büyük seyahatleri hiç şüphesiz savaşlar, seferler ve akınlar için olmuştur. Hâkim oldukları coğrafyanın sınırlarını genişletmek veya ganimet elde etmek gayesiyle tarihte kurulan bütün Türk devletleri seferler düzenlemiştir. Türklerin savaş nedeniyle gerçekleştirdikleri hareketlilikler destanlara yansımış, destanlarda işlenmiştir. Türk tarihi için önemli bir yere sahip olan Ergenekon Destanı'nda savaştan geri kalan çok az insanın

buldukları yerden göç edip güvenli bir yere sığındıkları anlatılmaktadır (Yetiş 1994). Burada göç sebebi ile bir yerden başka bir yere seyahatin söz konusu olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Yine eski Türk destanlarından olan Türk tarihinde önemli bir yere sahip Alp Er Tunga (Tonga) Destanı'nda büyük Türk lideri Alp Er Tunga'nın akınlar düzenleyip ülkeler fethettiği anlatılmaktadır (Yusuf Has Hâcib 1998). Bu destanda verilen bilgilerden de anlaşılıyor ki Türkler fetihler maksadıyla büyük savaş seferleri düzenlemişlerdir. Bu hususta *Kutadgu Bilig*'de geçen bilgiler şöyledir: "...İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zapt etmiştir..." (Yusuf Has Hâcib 1998).

İlk dönem Türk tarihi zaviyesinden bakıldığı zaman Hunların ve Göktürklerin büyük savaş hareketleri düzenledikleri görülmektedir (Taşağıl 2019). Bu kadim Türk devletlerinde ticaret gelişmiş, ticari amaçlar doğrultusunda seyahatler yapılmıştır. Orta Asya'da devlet kuran Türkler, özellikle Asya'nın en büyük ticari faaliyetlerinin yapıldığı İpek Yolu'nu kontrol altına almak için

etraflarında bulunan devletlere karşı büyük mücadeleye vermişlerdir (Taşağıl 2019).

Eski Türk inançlarından olan Şamanizm’de de hayalî veya efsanevi seyahatler bulunmaktadır. Şamanlar çeşitli sebeplerden dolayı seyahat etmişlerdir. Bu sebeplerden birisi “şifa seyahatleri” olarak adlandırılabilir. Şöyle ki şamanlar hastaları iyileştirmek için seyahat gerçekleştirmiştir. İnanışa göre bu seyahatlerde şamanlara yardım eden ruhlar onlara eşlik etmiştir. Şamana yardım eden ruh çoğunlukla o coğrafyanın bilinen bir hayvanı suretinde tasvir edilirdi, bu bakımdan ruh çoğunlukla “hayvan ana” şeklinde tabir edilmiştir (Alp ve Mutlu 2021).

Yine inanişaya göre şamanlarda uçarak seyahat etme ritüeli mevcuttur. Şamanların gökyüzündeki seyahatlerinde onlara kartallar ve kuşlar rehberlik etmiştir (İnan 1986). Ayrıca bu seyahatlerin bazılarında şamanlara yılanlar da eşlik etmiştir. Şamanların gökyüzünün yanında yer altında da seyahat ettikleri inancı vardır (İnan 1986). Gökyüzünde, yer altında veya dünyalar arasında nerede olursa olsun şamanların hayalî seyahatleri hayalî karakterlerin yardımı ile gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan şamanların ruhani yolculukları hayalî ve efsanevi olsa da seyahat kavramı Türklerin toplumsal hayatı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca kötü ruhlardan korunmak, hastaları iyileştirmek veya musibetlerden kurtulmak için de şamanın bu seyahatleri gerçekleştirmesi Türkler arasında önemli sayılmıştır. Destanlarda anlatıldığına göre İslamiyet öncesinde Orta Asya’da yaşayan Türkler ata yurttan başka bir yere ve başka bir coğrafyadan ata yurda geri dönmek için göçler ve seyahatler yapmışlardır (Şenocak 2013).

Erken dönem Türk kaynaklarında askerî seferler ve efsanevi seyahatlerin yanında bireylerin müstakil olarak gerçekleştirdikleri geziler de anlatılmaktadır. İnsanların tek başlarına seyahat ettiklerinin bir kanıtı konaklama mekânlarının varlığıdır. Nitekim Türk tarihinin baş yapıtlarından *Divanü Lûgat-it-Türk*’te konaklama veya dinlenme yeri gibi mekânlardan açıkça söz edilmektedir. *Divanü Lûgat-it-Türk*’te “muyanlık” kelimesi geçmekte olup kelimenin açıklaması “yollarda gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan hayrat”

şeklinde yapılmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 1986 III :172).

Türk tarihinin önemli kaynaklarından *Kutadgu Bilig*’in karakterlerinden biri olan Ay-toldı uzun ve yorucu bir seyahatin ardından hükümdara ulaşabilmiştir. “Ben sana gelmek maksadı ile uzun yollar yürüdüm; bugün arzuma kavuşup muradıma erdim.” demiştir (Yusuf Has Hâcib 1998: 61). Hükümdara ulaşmak için geldiği şehirde kendisi için “... nihayet gidip, bir imarethaneye indi ve orada yatarak, sabırla geceyi geçirdi” ifadelerine yer verilmiştir (Yusuf Has Hâcib 1998: 45). *Kutadgu Bilig*’de Ay-toldı hakkındaki bu ifadelerin geçtiği beyitler, yolcular ve seyahat edenler için şehirlerde konaklama yerleri olduğunun önemli kanıtlarıdır.

Türkler İslâm’ı kabul edince büyük kitleler hâlinde hac seyahati yapmışlardır. Türk-İslâm devletlerinde hac ibadetine büyük önem verilmiş; hatta Büyük Selçuklu Devleti’nde “Hac Emirliği” adında bir makam dahi tesis edilmiştir. Bu emirlik eliyle hacıların yol güvenliği sağlanmış, yol boyunca yeme içme ve en önemlisi su problemi giderilmeye çalışılarak hac kabilelerinin güven içinde seyahat etmeleri mümkün hâle gelmiştir. Sultan Melikşah tarafından hac emirliğine atanan Cenfel et-Türkî Kutluğ bin Güntekin, ilk Türk hac emiri olmuştur (Ocak 2019: 756).

İslami dönemde Türklerin seyahatlerinin ağırlık merkezlerinden birisini, yeni kabul ettikleri İslam dinini yaymak için düzenledikleri savaşlar ve tebliğ amaçlı geziler oluşturmuştur. Bu amaçla genellikle derviş diye adlandırılan kişiler ve bağlıları (müridleri) seyahatler yapmışlardır. Dervişler genel olarak bir tarikata veya öğretiyeye mensup olup buldukları bölgeden başka bir coğrafyaya gitmişler, buralarda bağlı buldukları tarikatlar nezdinde İslam dinini yaymaya gayret etmişlerdir.

Anadolu’nun Selçuklu Türkleri tarafından fetihle birlikte İslam coğrafyasından çok sayıda derviş Anadolu’nun çeşitli bölgelerine seyahat etmişlerdir. Bir sonraki yazımızda Horasan’dan Anadolu’ya seyahat etmiş ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerini dolaşmış dervişlerin seyahatleri hakkında bilgi verilecektir.

KAYNAKÇA

- İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (1986). Divanü Lûgat-it-Türk III. (Çev: Besim Atalay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. (2019). Şii-Sünnî Ekseninde Selçukluların Hicaz Politikası. İçinde; M.A. Hacıgökmen, M. Kesik, O. Kunduracı vd. (Editörler) Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri (ss. 747-763). Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şenocak, E. (2013). Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk, Turkish Studies, 8 (1): 2525-2537.

- Taşağılı, A. (2019). Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar. İstanbul: Kronik Kitap.
- Yetiş, K. (1994). Destan. İçinde İslâm Ansiklopedisi (Cilt 9, ss. 202-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yûsuf Hâs Hâcib (1998). Kutadgu Bilig II. (Çev: Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İsmail Turan, Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat-Türkiye.

E-posta: turanislam@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1547-4762

İsmail TURAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu (2011). Yüksek lisans derecesini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim (2016), doktora derecesini de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalından aldı (2022). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaya başladı (2022). Halen Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları, Ortaçağ Türk-İslâm devletleri tarihi, Anadolu şehir tarihidir.